

MACHIAVELLI A DOBA RENESANCIE

LUBOMÍR BELÁS, Katedra filozofie FF PU, Prešov

BELÁS, L.: Machiavelli and the Renaissance
FILOZOFIA 58, 2003, No 3, p. 181

The paper focuses - in the context of the Renaissance period - on Machiavelli as the founder of a new discipline, namely political science. The author sees an analogy between the rise of the latter and the rise of modern science on the experiential basis. The important idea is that the political system is a human product. From the study of the social reality of the Renaissance period comes out an important innovation, i. e. appearance of new political bodies. Machiavelli's view of the sphere of the political is realistic. In this sense the paper draws on E. Cassirer, seeing the author of *The Prince* as the first among the Renaissance thinkers, who clearly abandoned previous scholastic tradition of thinking about the state.

Machiavelli's political science is interpreted as based on the knowledge of history of the world, as well as of humans. Attention is paid especially to those human qualities, which could be effective in achieving political power. In conclusion the paper shows, that the essential and integrating aspect of Machiavelli's political wisdom is his conviction of a deeply rooted moral corruption of humans.

Slávny Florentán N. Machiavelli (1469 - 1527) je už dlhé obdobie veľmi obľúbeným autorom. K posudzovaniu jeho názorov sa pristupovalo z tých najrozličnejších zorných uhlov. Debatovali o ňom filozofi, politici, historici; neskoršie sociológovia a politológovia. Od jedného storočia k druhému, od jednej generácie k druhej - píše vynikajúci znalec renesančnej filozofie E. Cassirer - nenachádzame len jednoduchú zmenu, ale predovšetkým úplný obrat ([1], 153) v názoroch na tohto autora. Protichodné hodnotiace stanoviská sa týkajú hlavne jeho diela *Vládár*.

Obraz uvedeného mysliteľa v dejinách možno hodnotiť ako nestály, kolísavý, zamotaný cez stanoviská priazne i odmietania, hany i chvály. V jednej chvíli bol pokladaný za učiteľa zla, radcu tyranov; v druhej bol videný ako presvedčený republikán a martýr slobody. Ukazuje sa, že oba tieto momenty posudzovania sú neadekvátne, až zmätené. Aby bolo možné vyniesť hodnotiaci súd o Machiavellim, nevystačíme len s čírym akceptovaním alebo jednoduchým odsúdením, ale je potrebné sa usilovať o niečo viac - o jeho pochopenie. V tejto chvíli - hľadajúc východisko - neprichádza do úvahy nikto iný ako B. Spinoza a jeho leitmotív pri zaoberaní sa problémom človeka - *Non ridere, non luquere, neque detestari, sed intelligere*. Ide tu teda jednoznačne o pochopenie názorov Machiavelliho. Filozoficko-kritické skúmanie odkazu renesančného mysliteľa je úlohou nesmierne náročnou, podmienenou *viacvrstevnatosťou* myšlienkového materiálu. V tejto súvislosti je potrebné usilovať o zachytenie toho podstatného, centrálného, umožňujúceho vytvoriť predpoklady pre adekvátne zmocnenie sa zložitostí a ambivalentností, takých charakteristických pre prácu N. Machiavelliho.

Odhliadnuc od odlišných názorov na Machiavelliho dielo a jeho osobnosť, existuje minimálne jeden moment zhody. Pre prevažnú časť interpretátorov je totiž Machiavelli

dieťaťom svojej doby a typickým svedkom renesancie. Z nich možno spomenúť A. Gramsciho, ktorý v tejto súvislosti napísal, že "Machiavelliho treba väčšmi pokladať za nevyhnutný výraz svojej doby" ([2], 252), za človeka úzko spojeného s podmienkami a požiadavkami *svojich čias*. K tomu ešte dodal: **Machiavelli patrí celkom svojej dobe a jeho politická veda predstavuje dobovú filozofiu**. Na istom mieste vyhlásil: "Machiavelli je v Taliansku vyjadrením pochopenia, že renesancia nemôže byť renesanciou bez založenia národného štátu." ([2], 409 - 410)

Ani uvedené konštatácie pri skúmaní Machiavelliho diela a doby však nepomáhajú, pretože až po súčasnosť neexistuje jasná a jednoznačná predstava o renesancii, prípadne o historicko-filozofickom stave jej filozofie. Na jednej strane máme síce *veľkú encyklopédiu renesančného života* od J. Burckhardta [3] i riešenie vzťahu kultúry a spoločnosti s osobitným dôrazom na *komunikatívny model* ([4], 4) renesančných kultúrno-umeleckých aktivít. Na druhej strane existuje tiež celý rad bádateľov, varujúcich nás pred používaním samotného pojmu **renesancia**. Aký zmysel má pýtať sa na renesanciu, keď *nikto nedokázal jej existenciu, nikto ju skutočne neskúsil?* (Lynn Thorndike)¹

Renesancia podľa Cassirera nie je iba čírym *flatus vocis* a aj samotný termín zodpovedá historickej realite. *Prípadný dôkaz jej skutočnosti* opiera o dvoch svedkov, ktorými sú **G. Galilei** a **N. Machiavelli**, pričom sa stačí *odvolať* na ich diela *Dialógy o dvoch nových vedách* a *Vládár*. "Spájať tieto dve diela" - píše Cassirer - "sa zdá byť na prvý pohľad ako svojvoľné. Pojednávajú o skutočne rozličných predmetoch, prináležia rozdielnym storočiam, napísali ich muži, ktorí sa veľmi odlišovali vo svojom myslení, vo svojich vedeckých záujmoch, vo svojich schopnostiach i osobnostne." ([1], 172) To, čo obaja podali vo svojich dielach, boli skutočne **nové vedy**.

Galilei pokladal v tomto smere za svoju hlavnú úlohu vytvoriť *celkom* novú vedu zaoberajúcu sa *veľmi starým predmetom*. Tým bola pre neho **príroda** a jej **pohyb**. Za pomoci experimentu chcel odkryť tie jej podstatné vlastnosti, ktoré až *doteraz* neboli spozorované a vyložené. "Nová náuka" - písal Galileo - "časom bude dokonalejšia vďaka novým pozorovaniam a zvlášť pomocou presných a nutných dôkazov." ([6], 400) Zmyslom *novej vedy* je za pomoci systematickej skúsenosti objaviť *pravidelnosť* ([7], 11) prírodného diania. Machiavelli postupoval - a to oprávnené - vo svojom *Vládárovi* rovnakým spôsobom. Kým Galileiova dynamika vytvorila základy modernej prírodnej

¹ Volker Rühle vyslovil v tejto súvislosti názor, podľa ktorého "renesancia ako svojbytné vymedziteľná epocha bola objavená až v dobe *historizmu*, teda v 2. polovici 19. storočia, v dobe, v ktorej značne stratila na presvedčivosti tak viera v rozum, ako aj filozofia osvietenstva a špekulatívneho idealizmu. Hegel vo svojich *Prednáškach k dejinám filozofie* zaradil renesančných filozofov ešte do kapitoly *Filozofia stredoveku*, a tým vyjadril novoveké seba porozumenie prelomu a bezprostredne frontovej pozície "novoveku" proti stredoveku... Aj renesancia sa vyznačovala novo sa rozvíjajúcou dejinnou skúsenosťou, ktorá ju odlišuje tak od bezdejinnosti stredoveku, ako aj od historického a pokrokárskeho optimizmu osvietenstva. Rozpad stredovekého *ordo* a odvrátenie od epochy, ktorá sa teraz všeobecne pociťovala ako hlboká temnota, ktorá vrhá svoje tieň ešte do prítomnosti, tento rozpad a odvrátenie viedli k tomu, že v renesancii sa opäť mohla dostať do zorného poľa antika ako samostatná, od stredoveku odlišná doba svetla a jasu, ktorá, ako požadoval Machiavelli, mala byť teraz znovu prebudená k "novému životu" so všetkým, čo stredovek uvrhol do *smrteľného spánku*." ([5], 5-1,5-2)

vedy, Machiavelli razil *novú cestu* k **vede** o **politike**. Objekt jeho skúmaní predstavuje tiež **skutočnosť**, **svet**, ale tentoraz je to už *svet ľudských vecí*. Vychádzajú z renesančného aktivizmu - Machiavelli ho však zámerné redukuje -, si všima **len** činnosť (i nečinnosť) ľudských jedincov v procese tvorby **politickej moci**, prezentujúcej sa ako moc človeka nad človekom. Aj v tomto prípade, podobne ako v prírodnej vede, možno vyčleniť *skúsenostný fundament*, na ktorý upozornil P. Burke. Bola to podľa neho **existencia** republík a vojvodstiev vo vtedajšom Taliansku, ktorá utvrdzovala ľudí vo vedomí, že politický systém je "ľudským výtvorom a že je možné ho meniť" ([4], 208).

Analýza politickej sféry renesančného života umožňuje vysloviť konštatáciu, že sa tu objavili "nové politické telesá" ([1], 176) celkom rozličných typov. Dá sa hovoriť o tyraniách vytvorených individuálnymi mužmi, veľkými kondotiermi renesancie či veľkými rodinami (Sforza, Visconti, Medici). Táto scéna predstavuje všeobecné *politické* a *duchovné pozadie* Machiavelliho *Vladára*. Pokiaľ sa z tohto stanoviska pristupuje ku knihe, potom sa môže bez ťažkostí určiť jej význam a jej miesto vo vývoji európskej kultúry. Machiavelli písal svoje dielo v čase, keď bol *politický svet* už podstatne zmenený. Objavili sa v ňom sily - úplne iné v porovnaní so stredovekom - a tie bolo potrebné objasniť. Pri pozornom a dôslednom čítaní *Vladára* je evidentný až prekvapujúco intenzívny záujem o tento *nový fenomén*. Jednoznačný dôkaz v tomto smere predstavuje pozoruhodná koncentrácia Machiavelliho na *nové kniežatstvá* a najmä *cesty ich nadobudnutia* ([8], 320 - 333). Mení sa aj tón. Neprejavuje sa už len *chladný* záujem, ale týmto *novým* je uchopený, až fascinovaný. Personálne sa to prejavuje v postave Cesareho Borgiu. Napriek *vladárskemu pádu* bol *Valentino* pre Machiavelliho *klasickým príkladom*. Sám často tvrdil, že keby mal vybudovať *nový štát*, tak by musel nasledovať slávny príklad Cesareho Borgiu. A tak vo *Vladárovi* napísal: "Keď si preberiem v mysli všetko, čo vojvoda dokázal, nenachádzam nič, za čo by som ho vedel pokarhať. Naopak, podľa mňa ho treba dať za vzor všetkým, ktorých dostala k moci šťastena a zbrane iných. A to som aj urobil... Živšie príklady, ako sú jeho skutky, už nemôže nájsť nikto, kto by pokladal za nevyhnutné zabezpečiť sa vo svojom novom vladárstve pred nepriateľmi, získať si priateľov, zvíťaziť silou alebo ľstou, získať si lásku a rešpekt ľudu, vernosť a oddanosť vojakov, kto by chcel zničiť predpokladaných alebo nevyhnutných protivníkov, prerobiť staré poriadky, byť prísny a vďačný, veľkodušný a zhovievavý, kto by chcel zničiť neverné vojsko a vytvoriť nové, udržať si priateľstvo kráľov a vladárov, aby k nemu museli byť v nápomoci milí a pri vypovedaní vojny úctiví." ([8], VII - 327) Tu však nejde o žiadnu *osobnú sympatiu*. Paradoxom pritom je skutočnosť, že Machiavelli ako občan Florencie mal oveľa viac dôvodov sa ho obávať ako rešpektovať ho a obdivovať. *Prameň obdivu* netreba hľadať v typicky renesančnom *mužovi*, ale tým bola predovšetkým *štruktúra nového štátu* ním vytvoreného. "Machiavelli" - píše v tejto súvislosti Cassirer - "bol prvý mysliteľ, ktorý úplne pochopil, čo táto nová politická štruktúra znamená. Videl jej vznik a predvídal jej účinky. Vo svojich úvahách antipočepoval celý priebeh budúceho politického života Európy." ([1], 178) Práve toto pochopenie ho pobádalo s veľkou starostlivosťou a dôkladnosťou skúmať formu *nového vladárstva*. Bol si evidentne vedomý, že jeho štúdium - v porovnaní s predchádzajúcimi politickými teóriami - môže byť pokladané za istú

anomáliu, a sám sa snažil akoby *ospravedlniť* za *neobvyklý chod* svojho myslenia. A preto, pojednávajúc o *nových politických telesách*, prehlásil: "Pri svojom rozprávaní o **celkom nových vladárstvach** (podč. L. B.), o vladárovi a štáte budem uvádzať tie najvýznamnejšie príklady z dejín... Vychádzam z toho, že je vždy ťažké udržať celkom nové vladárstvo, kde je navyše aj vladár nový. Tu záleží veľa od schopnosti toho, kto vladárstvo nadobudol. Kto bol predtým súkromnou osobou a stal sa vladárom, musel mať alebo schopnosti, alebo šťastie, takže tieto dve vlastnosti pravdepodobne dokážu zmierniť ťažkosti s udržaním krajiny, pričom rozhodujúce sa zdajú byť schopnosti." ([8], VI - 320). *Analytický duch* Machiavelliho prehlbuje svoj pohľad na tému *nových politických telies* a neopakovateľným spôsobom rozoberá otázku príčin ťažkostí spojených s ich konštitúciou. *Zakladatelia sú tu nútení zabezpečiť sa zavádzaním nových poriadkov*. Treba si však pritom uvedomiť - pripomína náš autor - "že niet nič ťažšieho, beznámejšieho a nezvládnuteľnejšieho, ako keď si človek zaumieni zaviesť nové poriadky. Proti takému človeku sa nepriateľsky postaví všetci, ktorým vyhovujú doterajšie poriadky, kým tí, ktorým by vyhovovali lepšie nové, sa stanú jeho vlašnými zástancami. Ich vlašnosť vyplýva zo strachu z protivníkov, ktorí majú zákon na svojej strane, a potom z prirodzenej ľudskej nedôveryčivosti, keďže človek neverí, kým sa nepresvedčí. Preto nepriatelia útočia pri každej vhodnej príležitosti so všetkou zaujatosťou, kým prívrženci bránia nového vladára veľmi nerozhodne, čím vystavujú nebezpečenstvu nielen seba, ale aj jeho" ([8], VI - 321). Podstatné pritom je zistenie, či sú *strojcovia zmien* samostatní, alebo od niekoho závisia; a predovšetkým, či sú v stave iným *vnucovať (aj silou) svoju vôľu*. Ak nie, potom *padnú*. Ako príklad zo svojej súčasnosti uviedol: "V našich časoch tak pochodil Girolamo Savonarola, ktorý padol aj so svojimi novými poriadkami, len čo mu dav prestal veriť. Nemal ako utvrdiť vo viere tých, čo mu verili, ani donútiť k viere tých, čo mu neverili! Preto majú strojcovia nových poriadkov veľké ťažkosti s tým, ako sa správať. V ceste im stoja všetky prekážky a oni ich musia prekonať vlastnými schopnosťami." ([8], VII - 322) Charakteristické však v tejto súvislosti je to, že o štátoch založených na čirej *tradícii* a princípe *legitimnosti* hovorieval s istým pohrdaním alebo s otvorenou iróniou. Za pochabosť a domýšľavosť pokladal skúmanie vladárstiev, ktoré riadia *vyššie zákony*. Na tie ľudská myseľ nestačí. Jeho intenzívny záujem sa teda výhradne sústredil na *politické teleso*, ktoré je vytvorené *silou* a silou sa musí aj **udržať**.

Celkový zmysel Machiavelliho teoretickej iniciatívy je potrebné vidieť v oveľa širšej perspektíve. K *politickému* hľadisku musíme pridať *filozofické*. Na tom nič nemení skutočnosť, že Machiavelli v klasickom zmysle slova nebol filozofom. Aj keď nevytvoril *špekulatívny systém* ani *systém politiky*, predsa jeho *Vladár* mal - ako tvrdí Cassirer - "silný nepriamy vplyv na všeobecný vývoj moderného filozofického myslenia" ([1], 179). Túto hodnotiacu pozíciu potvrdzujú aj slová L. Straussa, ktorý vyhlásil: "A práve snaha pochopiť modernú filozofiu nás privádza k Machiavellimu." ([9], 65) Bol **prvým mysliteľom renesancie**, ktorý sa odtrhol od predchádzajúcej scholastickej tradície. V stredoveku bolo totiž všeobecne rozšírené presvedčenie o *božskom pôvode štátu*, ba dokonca sa ešte v mnohých prípadoch objavovalo aj u novovekých mysliteľov. Pre Machiavelliho bolo typické, že *teokratický princíp* ani raz nezavrhol, ale jednoducho ho ignoroval. Hovoril len o svojej **politickej skúsenosti**, a tá ho naučila, že **moc** skutočná,

faktická **politická moc** je niečo úplne iné, ako *božské*. Sám totiž videl tých, ktorí boli *zakladateľmi nových štátov*, a dôvtipne študoval ich *metódy*. Ako politický realista opustil **rámec** politického myslenia spätého s tradíciou. "Teraz nám prichodí" - píše v slávnej XV. kapitole *Vladára* - "pozrieť sa, ako má vládár zaobchádzať s poddanými a spojencami. Chcem o tejto veci uvažovať odlišne ako mnohí iní predou mnou, nuž neviem, či nebudem vyzerat' ako domýšľavec. Zaumienil som si však napísať niečo užitočné pre zasväteného človeka, nuž som si pomyslel, že bude lepšie ísť za **skutočnou pravdou vecí** (podč. L. B.) ako za predstavami. Mnohí si utvorili predstavu republik a vládárstiev, aké nikto nikdy v skutočnosti nevidel a nepoznal. Medzi skutočným spôsobom života a tým náležitým je totiž taký veľký rozdiel, že kto kvôli náležitému životu opustí skutočný, ide skôr za svojou skazou ako za spásou. Vyznávač dobra musí medzi mnohými zlými nevyhnutne padnúť." ([8], XV - 345) Nemá potom zmysel hovoriť o *ideálnych vlastnostiach vládára*, ale je potrebné sa zamerať na vlastnosti *skutočné*.

Machiavelli teda nepostupoval bežnou cestou scholastických dišputácií, neuvažoval o politických učeniach či maximách. Pre neho boli fakty a udalosti politického sveta jedine *platnými argumentami*. Stačí sa zamerať na *prírodnosť vecí*, a tým sa ruší hierarchický systém. "Tu tiež nachádzame" - argumentuje Cassirer - "úzke spojenie medzi novou *kozmológiou* a novou *politikou* renesancie. V oboch prípadoch zaniká rozdiel medzi *nižším* a *vyšším*. Rovnaké princípy a prírodné zákony platia pre *nižší svet* a *vyšší svet*. Veci sa nachádzajú na tej istej rovine, rovnako v prirodzenom, ako aj v politickom poriadku. Machiavelli študoval a analyzoval politické pohyby v rovnakom duchu, ako to Galileo robil o storočie neskoršie s pohybmi padajúcich telies. Stal sa tvorcom nauky nového vedeckého typu o politickej statike a politickej dynamike." ([1], 180) Na druhej strane by bolo iste nesprávne tvrdiť, že jediným Machiavelliho cieľom bol iba presný opis istých skutočností. V takomto prípade by si počínal ako *historik*, a nie ako *teoretik politiky*. Teória totiž vyžaduje oveľa viac než prostú *sumáciu* daností. Tu je potrebný konštruktívny princíp, za pomoci ktorého je možné z množstva udalostí ako jedinečných faktov vytvoriť *systém a jednotu*.

S istou dávkou abstrakcie možno povedať, že *Vládár* opisuje s úplnou indierenciou cesty a prostriedky, ktorými sa *nadobúda* a *upevňuje politická moc*. O správnom či nesprávnom použití tejto moci nehovorí nič. Preto napísal: "Činy ľudí sa okrem toho neposudzujú osebe, ale podľa výsledku. Týka sa to najmä vládárov, keďže niet nijakej inej súdnej inštalácie, u ktorej by sa dali ich činy reklamovať. Stačí teda, ak vládár predloží účet o tom, ako živil a udržiaval štát, a prostriedky, ktorými to dosiahol, sa budú vždy pokladať za počestné a každý ich bude chváliť." ([8], XVIII - 351 - 352) Nie je to etický traktát alebo príručka politických cností. Jeho teória iba *popisuje a analyzuje* to, na čom je všetko - spojené s politickou mocou - postavené.

Materiál pre Machiavelliho vedu o politike poskytuje - ako to zdôraznil M. Horkheimer - *minulosť* ([7], 13). Jeho diela síce dokazujú, že svoju dobu pozoroval s najväčšou starostlivosťou a pozornosťou, ale v tom podstatnom bol predsa len odkázaný na dejiny. Tie totiž poskytujú príklady, z ktorých sa dá odvodiť istá *pravdivosť*, napr. čo sa týka kolobehu *štátnych foriem*.

Fundament Machiavelliho *politckej vedy* je založené na *znalosti dejín* týkajúcej sa tak sveta, ako aj človeka. V naznačenom smere je dôležité zistenie, ktoré hovorí, že

"svet je stále rovnaký, dobro i zlo je v ňom stále v rovnakej miere, ibaže toto dobro a zlo v ňom putuje stále z jednej krajiny do druhej. Svedectvo nám o tom dávajú voľakedajšie kráľovstvá, ktoré sa so zmenou spoločenských obyčají menili, ale svet ostával stále rovnaký" ([8], II - 124). Dejiny mu tiež poskytujú svedectvo o **rovnakosti človeka**. Názor o *stálosti ľudskej prirodzenosti* preniká celým jeho dielom. Vo svojich *Úvahách* napísal: "Kto porovnáva dnešok s dávnou minulosťou, ľahko zistí, že vo všetkých štátoch a národoch dnes vládnu rovnaké túžby a nálady ako kedkoľvek predtým. Pozorný bádateľ minulosti takto vie predvídať budúci vývoj každého štátu a urobiť opatrenia, po akých v podobných prípadoch siahali naši predkovia. Ak také nenájde, môže hľadať na základe podobnosti nové. Čitatelia historických príbehov však takéto úvahy zanedbávajú, alebo im nerozumejú, a keby im aj rozumeli, nepoznajú ich tí, čo vládnu. To je príčina, prečo sa v každej dobe objavujú tie isté neporiadky." ([8], I - XXXIX - 85) Na inom mieste sa Machiavelli vyjadril: "Nie náhodou a bez dôvodu zvyknú rozumní ľudia tvrdiť, že kto chce vedieť, ako dačo dopadne, má sa pozrieť, ako to dopadlo v minulosti. Odpoveď na všetky udalosti ktoréhokoľvek obdobia treba totiž hľadať v dávnej minulosti. Veď ich pôvodcami sú ľudia, ktorí dnes podliehajú rovnakým vášňam ako voľakedy, a tak aj dnešné udalosti môžu dopadnúť len tak ako kedysi. Rozdiel je len medzi jednotlivými krajinami, lebo od jednej krajiny k druhej vzrastá alebo klesá charakternosť ľudských činov v závislosti od toho, na akej výchove si ten - ktorý národ založil svoj spôsob života." ([8], III - XLIII - 298) Tým, čo pokladali za ťažké, či dokonca nemožné napodobňovať historické udalosti a *činy slávnych mužov*, adresoval myšlienku: *Ani čo by sa dnes oproti staroveku zmenil pohyb, usporiadanie či moc nebies, slnka, živlov a ľudí*.

Ak sa hovorí o človeku v súvislosti so sociálnym a politickým životom, potom sú dôležité tie určenia vlastností ľudí, ktoré treba spoznať a využiť (niekedy i zneužiť) v procese tvorby **politickej moci**. **Rozvážny zakladateľ štátu** si musí byť vedomý toho, že "ľudia sú totiž náchylní skôr k zlu ako k dobru..." ([8], I - IX - 33), a, ako nezabudol pripomenúť, ak aj dobro konajú, tak len z donútenia.

Vo *Vladárovi* - vnárajúc sa do témy ešte hlbšie - rozoberal tie vlastnosti ľudí, ktoré môže istý jedinec využiť v záujme dosiahnutia cieľa. V tejto súvislosti napísal: "Ľudia sú totiž vo všeobecnosti nestáli, nevďační, pokryteckí, zbabelí a ziskuchtiví." ([8], XVII - 348) Ich typickou črtou je to, že sa často dajú oklamať, lebo sú prostoduchí a zaujímajú sa len o to, čo ich práve omína. *Prítomné udalosti* sa ich oveľa viac zmocňujú ako minulé, preto sa v nich *zabúdajú* a nič iné im už netreba. Ak zdatný človek usilujúci o moc poznanie týchto vlastností dokáže - spolu s inými faktormi - efektívne využiť, potom je podľa Machiavelliho na dobrej ceste *dať základy novému štátu* ([8], XIV - 368). Vo všeobecnosti možno povedať, že v otázke človeka stál na pozíciách *skepticizmu*. Podstatnou a súčasne *integrujúcou* črtou jeho **politickej múdrosti**, nadobudnutej *vlastnou skúsenosťou* a *ustavičným čítaním starých kníh*, je presvedčenie o hlbokoj **morálnej skaze** človeka. Zistená *diagnóza* si vyžaduje vhodnú *terapiu*. To je však záležitosť samostatného posúdenia *morálneho problému* v jeho diele.

LITERATÚRA

- [1] CASSIRER, E.: *Mythus des Staates*. Frankfurt am Main 1988.
- [2] GRAMSCI, A.: *Spoločnosť, politika, filozofia*. Bratislava
- [3] BURCKHARDT, J.: *Kultúra renesančnej doby v Itálii*. Díl I - II. Praha 1912.
- [4] BURKE, P.: *Italská renesance*. Praha 1996.
- [5] RÖHLE, V.: "Niccolo Machiavelli. Konstrukce politična." In: REFLEXE 17, Praha 1997.
- [6] GALILEO, G.: *Dialóg o dvoch systémoch sveta*. Bratislava 1962.
- [7] HORKHEIMER, M.: *Anfänge der bürgerlichen Geschichtsphilosophie*. Frankfurt am Main 1971.
- [8] MACHIAVELLI, N.: *Vladár. Úvahy o prvej dekáde Tita Lívia*. Bratislava, Vojenské umenie 1992.
- [9] STRAUSS, L.: *Politické eseje*. Praha 1995.

Doc. PhDr. Ľubomír Belás, CSc.
Katedra filozofie FF PU
ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
SR